

BARA ZOLTÁN

A tisztességes elosztás mikroökonómiai elmélete

A javak igazságos és méltányos elosztása egyike az embereket leginkább érdeklő problémáiknak, amelyeknek több évtizedre visszanyúló hagyományai vannak a modern közgazdaságtanban is. A magyar nyelvű szakirodalomban azonban sajátos módon kevés ilyen témájú elméleti munkát olvashatunk. A tanulmány röviden áttekinti a kiinduló dilemmához kapcsolódó alapelveket, összehasonlítja az azokból eredő elméleti és gyakorlati következményeket. Részletesebben kitér a szupertisztesség elméletének a fogyasztási javak méltányos elosztására vonatkozó alapvonalaira.

Az elosztás kérdése egyike azoknak a problémáknak, amelyek a társadalom nagy többségét érzékenyen érintik, és ezért olykor különösen fontossá válhatnak. Mi tekinthető igazságos vagyoneelosztásnak? Lehet-e egy termék ára méltánytalanul magas? Mikor méltányos a jövedelemelosztás? Sok közgazdász válaszolna úgy, hogy ezek és a hasonló kérdések a közgazdaságtan hagyományos elméleti keretei között nem megválaszolhatók. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezek a közgazdászok lebecsülnék az igazságos elosztás jelentőségét, vagy érzéketlenek lennének például a szegénység jelenségére. Sokkal inkább arról van szó, hogy az erőforrások hatékony elosztásának problémájához képest ezek másodlagosnak látszanak. Általában úgy gondolják, hogy a gazdaságban az áraknak a hatékony erőforrás-elosztást kell biztosítaniuk. Az ennek eredményeképpen kialakuló elosztás esetleges igazságtalanságait ettől teljes mértékben függetlenül meghatározott politikai döntések útján lehet korrigálni. *Az igazságos elosztás és a hatékonyság kérdéskörét tehát nem mint egy időben, egyszerre megoldandó és egyenlő jelentőségű problémát kezelik.*

Mi lehet ennek az oka? Ezeket a közgazdászokat elsősorban az a tény riasztja vissza a méltányossági problémáktól, hogy azok – elkerülhetetlennek tűnő módon – valamely *értékrend* alapján közelíthetők meg. Ma már azonban senki sem állítja komolyan, hogy létezne értékmentes vizsgálat. (A jóléti gazdaságtan alapfeltétele – csak az egyének individuális preferenciái számítanak – már maga is kifejezi az elemző értékítéleteit.) Az igazságos elosztás problémáival kapcsolatban azonban ennél lényegesen többről van szó, nevezetesen arról, hogy *az elemző saját értékítéletét a vizsgált egyének preferenciái fölé helyezi.* Hogyan is lehetne más módon eldönteni, hogy egy elosztás igazságos-e vagy sem? Ezzel azonban már kilépnénk a közgazdaságtan hagyományos keretei közül, és ezt a lépést nem szívesen teszi meg sok elméleti közgazdász. Van-e más út? Lehetséges-e az igazságos elosztás problémáit a mikroökonómia hagyományos feltételei között megközelíteni?

Az igazságosság problémái óhatatlanul felmerülnek gazdaságpolitikai és politikai viták során, például a jövedelemelosztás vagy az adózás kérdéseivel kapcsolatban. Az *értékmentesség* jegyében az elméleti közgazdászok hajlamosak elkerülni ezeket a vitákat, és kizárólag „objektív” leírásra, a tényleges elosztási folyamatok, illetőleg azok eredményeinek elemzésére szorítkoznak. Ennek ellenére gyakran hallunk közgazdászokat, amint javaslatokat és ajánlásokat fogalmaznak meg, de amint azt *Rothschild* írja: „... az igazságos elosztáshoz vezető úton a közgazdászok és a püspökök – úgy tűnik – gyakran más és más irányba indulnának el”. (*Rothschild* [1993] 119. o.) Az eltérésnek szerinte alapvető oka a jövedelmek úgynevezett *kettős* természetének fel-, illetve elismerésében rejlik.

A laikusok többnyire csak azt aényt veszik észre, hogy az emberek jóléti szintje és társadalmi helyzete szoros kapcsolatban áll az (abszolút vagy relatív) jövedelem-színvonalukkal, és könnyen elfeledkezünk a jövedelmek másik, a közgazdászok számára olykor fontosabb úgynevezett *motivációs* funkciójáról, azaz arról, hogy a jövedelmek fontos ösztönző szerepet töltenek be a gazdaságban az erőforrások *hatékony* elosztásában, a termelékenység növelésében. Ha valakit főképpen az egyes emberek jóléte és társadalmi státusa foglalkoztat – tegyük fel, valamiféle humanisztikus *igazság*eszmé jegyében –, akkor könnyebben pártolja a jövedelmek egyenlősítését célzó gazdaságfilozófiákat. Mások szerint viszont a korrekt jövedelemkülönbségek tekinthetők a dinamikus gazdaságfejlődést és az ehhez igazodó struktúraváltást elősegítő ösztönzési rendszer szükségszerű velejárójának.

A *korrekt* jövedelemkülönbségeket biztosító elosztás valójában a fenti két – az *igazságos* versus *hatékony* – értelmezéshez kapcsolódó értéktartalmak konfrontációja. Ez az összeütközés fontos és szükségszerű a társadalmi döntéshozatal folyamataiban, amelyet semmiféle egységes „elméleti” nézőpontból sem lehet felülbírálni. A *döntések politikai-etikai természetűek* – akár tisztában vannak a döntéshozók a konfrontáció lényegével, akár nem. Az *igazságosság* és a *hatékonyság* céljai nemcsak összeütközhetnek egymással, hanem közöttük *átváltás* (*trade-off*) is lehetséges. A feltételes módnak itt különös jelentősége van, a két cél ugyanis nem szükségszerűen mond ellent egymásnak. Ha például az *igazságosság* jegyében jövedelemátcsoportosítást hajtunk végre a szegény néprétegek javára, a javuló életszínvonal növelheti e rétegek fizikai és szellemi képességeit, ezáltal a tanulási hajlandóságot, amely viszont hatékonyságnövelő tényező. Ennek az összefüggésnek a felismerése különösen fontos a fejlődő országokban, ám kevésbé nyilvánvaló a fejlettebb gazdaságokban.¹

Ebben a tanulmányban a hatékonyság elvét a Pareto-optimalitás kritériumával fogom kifejezni, amely szokásos eljárás a közgazdaságtanban, és e tekintetben széles körű egyetértés van a közgazdászok között. Sokkal kevésbé egyértelmű és egyáltalában nincs konszenzus azonban a tekintetben, hogy milyen elvek segítségével lehet (kell) megragadni az igazságosság elvét.² Ezért először röviden áttekintjük az elosztással kapcsolatosan gyakran megfogalmazott követelményeket, s hogy ezek közül melyeket lehet (és célszerű) átültetni a közgazdaságtan nyelvére.

¹ Rothschild egy másik példát is említ, amikor a két cél nem feltétlen mond ellent egymásnak. Szerinte nemcsak egyszerűen a differenciált jövedelmek fejtenek ki ösztönző hatást a munkavégzés színvonalának emelésére, hanem az is, ha azok „tisztességesek”. A túlzottnak tartott jövedelemkülönbségek csökkentése ilyen esetben növelheti a munkavégzők morális elégedettségét, és ez ösztönző erővel bírhat (*Rothschild* [1993] 121. o.).

² A tanulmány során rendszerint azonos értelemben használom az *igazságos*, a *méltányos* és a *tisztességes* jelzőket. Ha ettől az alapelvtől eltérek, külön jelezni fogom.

Etika és igazságosság a közgazdaságban

Már az ókorban látták, hogy az igazságossággal kapcsolatos ideák és a gazdasági élet száraz tényei közötti viszonyok nem problémamentesek. Már Arisztotelész különbséget tett a *cserére* és az *elosztásra* vonatkoztatott igazságosság között. Az iparosodást megelőző korszakokban a szabad népesség jövedelmeinek döntő része az agrárszférából, tradicionális csatornákból származott. A jövedelmek igazságosságának kérdése elsősorban olyan kevésbé szabályos és kevésbé szabályozott piacokon merült fel, amelyeknek a jelentősége csak a kereskedelem fejlődésével párhuzamosan növekedett. Az igazságos csere, az igazságos árak keresése állt a középkori skolasztikus viták középpontjában.

A kapitalizmus fejlődésével a vita áttelődött a jövedelemelosztásra. A csere, illetve az árak igazságosságának problémáját ugyan továbbra is feszegették, ahogy azonban a verseny piacok száma emelkedett – amelyeken az árak többé-kevésbé automatikusan és anonim módon alakultak ki – a kérdés jelentősége lényegesen mértékben csökkent. A „jogtalan” vagy „túl magas” árak vádja főképpen a monopóliumokkal kapcsolatban fogalmazódott meg, ám ebben az esetben az etikai és a közgazdaságtani érvek ugyanabba az irányba mutatnak: a monopólium nem Pareto-optimális elosztási helyzet, ezért ha a verseny az árak csökkenésével jár, akkor mind etikai, mind közgazdasági szempontból kívánatos a monopolhelyzetből a versenyhelyzetbe való elmozdulás. A munkaerő árának igazságossága és az „igazságos” *jövedelemelosztás* problémaköre szoros kapcsolatban vannak egymással.

A jövedelemelosztással kapcsolatosan etikai és közgazdaságtani elvek és prioritások széles skáláját lehet felsorolni, amelyek gyakran önmagukban is ellentmondásosak. Az egyik leggyakrabban idézett összeállítás Pen [1971] nevéhez fűződik. Pen 21 ismert elosztási alapelvet sorol fel, amelyeket különböző elméletekből, illetve gazdaságpolitikai nézetekből szűrt ki. Az *1. táblázatban* csak azokat emeltük ki közülük, amelyek a legmarkánsabban jellemzik a jövedelemelosztással kapcsolatos nézeteket. Némiképpen módosítottunk a megfogalmazásokon, és egy új elvet is megfogalmaztunk.

1. táblázat

Alapvető elosztási alapelvek

Elosztási alapelvek

1. A jövedelmeknek munkából kell származniuk
2. A jövedelemadózásnak progresszívnek kell lennie
3. A munkabérek az összjövedelem *igazságos* részéhez tartoznak
4. A jövedelemelosztás legyen *tisztességes*, és széles alapokon nyugvó társadalmi megegyezés eredményeképpen alakuljon
5. A jövedelmek elosztásának az egyenlő lehetőségek biztosításán kell alapulnia, mindenféle diszkriminációtól mentesen
6. Mindenki a szükségletei szerint részesedjen
7. A családok szükségleteinek prioritást kell élvezniük
8. A jövedelmek megosztását a piaci erőkre kell bízni
9. A jövedelmek újraelosztásával a társadalmi összhaszonnak növekednie kell
10. Rawls újraelosztási elve
11. A különböző rétegek közötti jövedelemkülönbségek ne nőjenek*

* Ez nem szerepel Pen [1971] felsorolásában, de fontosnak tartjuk megemlíteni, mert gyakran találkozhatunk ilyen és hasonló megfogalmazásokkal populista politikusok programjaiban.

A felsorolásban néhány jól ismert elmélet alaptétele felismerhető. Az 1. a szocializmus elosztási alapelvét, a 6. pedig a kommunizmusét fogalmazza meg. A 2. a jóléti állam, a

3. a szociáldemokrácia alaptétele lehetne, míg a 8. leginkább a liberális gazdaságpolitika eszméjére emlékeztet. Vannak közöttük olyan elvek is, amelyek sokféle politikai programnak is részei lehetnek, mint például a 4. vagy a 7., nem beszélve a 11.-ről, amely gyakran visszaköszön népszerűség-hajhászó politikusok megfogalmazásaiban.

A 9. elv a *utilitarianizmus* egyik lehetséges megfogalmazása, amely azért érdemel külön figyelmet, mert szoros kapcsolatban áll a jóléti közgazdaságtannal (cél: az összhason növelése). Nem fogalmaz meg azonban szabályokat az igazságos elosztás mikéntjére vonatkozóan, és nem egyértelmű, hogy az utilitáriánus eszmének leginkább az *egyenlő elosztás elve* feleltethető meg. Ha ugyanis az egyéni hasznosságok mérhetők és egymással összevethetők lennének, akkor az alacsony marginális jövedelemhasznosító³ egyénektől a magasabb marginális jövedelemhasznosító egyének felé kellene a jövedelmeknek átrendeződniük, hiszen így ugyanakkora összjövedelem hasznosság-egyenértéke nagyobb lenne, azaz a társadalmi összhason emelkedne. Ha az egyéni összemérhetőség feltevését elvetjük, akkor marad a Pareto-optimalitási kritérium, miszerint mindaddig lehet átcsoportosítani, ameddig van olyan egyén, akinek javul a helyzete, miközben senki sem lesz rosszabb a korábbiánál. E feltevések még nem biztosítják, hogy a leginkább előnyben részesített elosztás egyben egyenlő elosztást is hozna.

Két további egyszerű feltevés esetén azonban már más a helyzet (lásd *Rothschild* [1993] 125–126. o.). Az első szerint, csak azt kell elfogadni, hogy az egyének jövedelemhasznosítási képességei különbözők, habár nem lehet megmondani, hogy kinek mekkora. A második a csökkenő határhason szokásos feltevésének alkalmazása a jövedelemre: az egyéni pótlólagos jövedelem hasznossága csökken az összjövedelem növekedésével. Ha ezzel a két pótlólagos feltevéssel kiegészítjük a 9. alapelvet, akkor eredményül azt kapjuk, hogy a jövedelmek egyenlősége *optimális utilitáriánus stratégia* egy (az egyébként nem mérhető és nem is megfigyelhető) magas hasznossági szint elérésének *valószínűsítéséhez*. Ennek belátáshoz lássunk egy egyszerű esetet, amelyben két szereplő vesz részt!

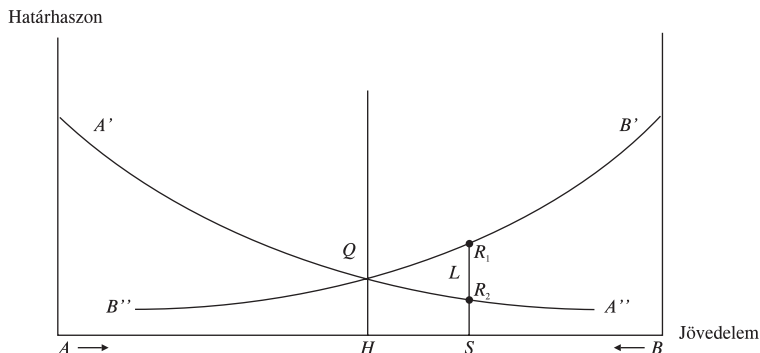
Az 1. ábrán látható helyzetben A és B egyéneknek azonos határjövedelem-hasznossági függvényei vannak ($A'A''$ és $B'B''$), amelyeket egymással szembefordítottunk. Adott jövedelem révén elérhető összhason a megfelelő görberész alatti terület nagysága mutatja. Homogén hasznossági függvények feltevése mellett könnyen belátható, hogy a H egyenlő elosztási pontban lesz a két egyén együttes összhason a legnagyobb, ahol az A egyén összhasonát az $A'QHA$ terület, míg a B -jét a $B'QHB$ vele azonos terület adja meg. Ehhez képest az S pontban A részesedése nagyobb, mint B -é, s ennek megfelelően az összes hasznossága is $A'R_1SA$, míg B -é $B'R_1SB$. Látható azonban, hogy B összhasona nagyobb mértékben (a QR_1SH területtel) csökkent, mint ahogyan A -é nőtt (a QR_2SH területtel). A két terület különbsége (az L -lel jelölt terület, QR_1R_2) adja az együttes összhason csökkenését az egyenlő jövedelemelosztási helyzethez képest.

Azonos fogyasztói ízlések esetén a utilitáriánus megoldás már-már triviálisan az egyenlő jövedelemelosztás helyzetét adja. Vegyünk most egy olyan esetet, amelyben a két egyén ízlését mutató határjövedelem-hasznossági függvények helyzete és alakja eltér egymástól. A 2. ábrán látható esetben az A egyén ugyanakkora jövedelemből nagyobb hasznosságot tud elérni, mint B . Ha a két egyén hasznossági függvényét megismerhetnénk, akkor az *utilitáriánus optimum*, azaz az együttes maximális összhason a P pontban, illetve az ahhoz tartozó jövedelemelosztásnál érhető el, mértékét az $A'PB'BA$ terület mutatja. Mivel a levezetés hasonló az előző esetéhez, ezért most ezt mellőzzük. A hasznossági függvényeket azonban nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy azok nem azonosak. Ebből következően valószínűsíthetjük, hogy az egyenlő elosztástól való elmozdulás re-

³ A jövedelemhasznosítás itt azt jelenti, hogy adott jövedelem segítségével mekkora hasznosságot tud elérni az egyén.

1. ábra

Utilitáriánus jövedelemelosztás homogén ízlésű egyének esetén

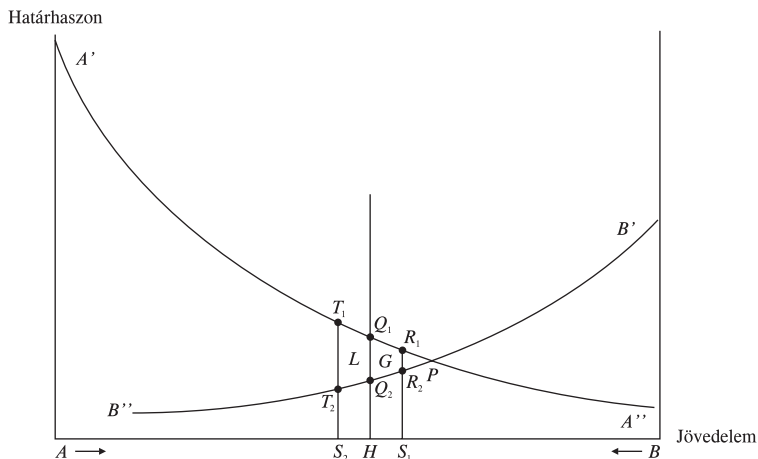
Az ábrát Rothschild [1993]-ból vettük át (126. o.).

vén növelhető a két egyén együttes összhaszna, ehhez azonban tudni kell, hogy melyik irányba mozduljunk el, vagyis melyik egyén javára kell újraelosztanunk az összjövedelmet. Erre vonatkozóan azonban nincs információnk.

Vegyük észre azt, hogy *ugyanakkora, de különböző irányú jövedelemváltozás hatásának a mértéke nem ugyanakkora mértékű!* Vegyünk egy HS mértékű jövedelmet, amely mindkét irányba eltolhatja a jövedelemelosztást az egyenlő elosztási ponból. Ha az újraelosztás A javára történik, a nettó együttes összhaszonnövekményt a G terület ($Q_1R_1R_2Q_2$) mutatja. Ha a B lesz a kedvezményezett, akkor az együttes összhaszon csökkenni fog az L területtel ($T_1Q_1Q_2T_2$). A csökkenés abszolút értéke mindig meghaladja a növekedés abszolút értékét ($L > G$). Ha tehát az adott elmozdulás ugyanakkora valószínűséggel növelheti, mint csökkentheti az együttes összhasznat, ám ez utóbbinak nagyobb az abszolút értéke, akkor az *egyenlő elosztási pont tekinthető egyfajta utilitáriánus optimumnak eltérő ízlésű egyének esetén is.*

2. ábra

Utilitáriánus jövedelemelosztás eltérő ízlésű egyének esetén

Rawls újraelosztási elvéről

John Rawls *Az igazságosság elmélete* című könyvében az elosztás számos filozófiai és morális problémájával foglalkozik (Rawls [1997]). Nézetei közel állnak a utilitáriánus állásponthez, amennyiben úgy véli, hogy az újraelosztás jóléti célja a egyének összhasznának növelése, de ő olyan szabályt keres, amely meghaladja az egyszerű Pareto-optimalitási kritériumot és elvezet az *igazságos* elosztáshoz.

A rawlsi elmélet annak a klasszikus politikai filozófiának a hagyományait követi, amelyek leginkább *Hobbes*, *Locke* és *Rousseau* nevével fémjelezhetők. Módszerének lényeges eleme, hogy az adott közösség tagjainak egyhangúan kell elfogadniuk a jövedelemelosztás alapelvét, mégpedig úgy, hogy semmit sem tudnak előre saját jövőbeli helyükről a kialakítandó gazdasági rendszerben, azaz nem tudják, hogy gazdagok vagy szegények, szakképzettek vagy szakképzetlenek, felsőosztálybeliek vagy alacsony rangúak lesznek, a jövőt az „ismeretlenség fátyola” borítja.⁴

Létrejöhet-e ilyen feltételek mellett egy általános társadalmi konszenzus? Az *egyenlőség* eszméje – Rawls szerint – mindenképpen szóba jöhet, mégpedig kétféle értelemben is. Az első értelmében – a klasszikus hagyományoknak megfelelően – az egyéni szabadságról van szó: a lehető legnagyobb mértékű egyéni szabadságot kell elérni más emberek szabadságjogának megsértése nélkül, az egyenlőség tehát itt azt jelenti, hogy minden embernek egyformán hozzá kell jutnia valamennyi szabadságjoghoz. Bennünket most jobban érdekel az *egyenlőség* másik értelme, amely az anyagi javak igazságos elosztására vonatkozik. Rawls nem állítja azt, hogy konszenzus alapján a tökéletesen egyenlő elosztás elve elérhető lenne, mert az emberek képessége, tehetsége és hatékonysága különböző, amelyeknek meg kell jelenniük a jövedelmekben. Ez az úgynevezett különbözőségi alapelv (*difference principle*) figyelembe veszi azt, hogy a teljes kibocsátás színvonala nem független a jövedelmek struktúrájától. Milyen mértékű különbözőség számíthat általános elfogadásra a jövedelmekben, továbbra is feltételezve azt, hogy a jövőt az „ismeretlenség fátyla” borítja? Rawls alapelve szerint csak az a jövedelemelosztás-változást fogadhatják el egyhangúan, amelynek hatására a *leghátrányosabb helyzetű személyek helyzete javul*. Ez az emberek kockázatkerülő alaptermészetéből következik: mivel az emberek nem látnak a jövőbe, olyan szabályt fognak elfogadni, amely garanciát tartalmaz arra az esetre, ha a sorsuk a jövőben nagyon rosszra fordul.

A *rawlsi alapelv* különleges figyelmet és érdeklődést váltott ki a közgazdászok között. Ez nem annyira azért történt, mert *társadalmi szintre emeli a jóteherelosztás elvét*, hanem sokkal inkább azért, mert érvelése olyan elemeket tartalmaz, amelyek szorosan kapcsolódnak a közgazdászok által általánosan elfogadott alapelvekhez. Különösen két alapelvet lehet ezzel kapcsolatban kiemelni: 1. az explicit tudomásulvétele annak, hogy a jövedelmek színvonala és szerkezete fontos szerepet játszik a gazdasági szereplők motivációjában, az erőforrások elosztásában, a hatékonyság és az output alakulásában; 2. a legrosszabb kimeneteket elkerülő, szigorú kockázatkerülő stratégia (a játékelméletek ismert alapfeltevése). A 2. *táblázatban* illusztráljuk az eddig megismert alapvető elosztási alapelvek közötti különbségeket.

A, B és C három egyént reprezentál, a megfelelő oszlopok pedig a reáljövedelmeiket mutatják három különböző elosztás esetén, míg az utolsó oszlopban az összjövedelmet tüntetjük fel. Az 1. helyzetből a 2. helyzetbe való átmenetkor mindhárom egyén helyzete javult, a változás tehát kielégíti a részletesebben vizsgált elosztási alapelveket: a *utilitáriánust*, mert nőtt az együttes összhaszon; a *Pareto-elvet*, mert senkinek a helyzete sem rosszabbodott, és megfelel a *rawlsi* elvnek is, mert a legszegényebb helyzete is javult. Nem felel meg azonban az 1. táblázat 11. követelménynek, mert az egyének közötti jövedelemkülönbségek nőttek.

⁴ A kifejezés az angol „*veil of ignorance*”, az említett klasszikusokból jól ismert szófordulatra utal.

2. táblázat
Jövedelemelosztási scénáriók

Helyzet	A	B	C	Y
1.	100	60	40	200
2.	120	80	41	241
3.	90	60	42	192

A táblázat *Rothschild* [1993] nyomán készült.

Az 1. helyzetből a 3. helyzetbe elmozdulás nem felel meg a *utilitáriánus* elvnek, mert csökkent az együttes haszon, nem jelent *Pareto-optimális* változást, mert az első két egyén helyzete romlott, megfelel ugyanakkor *Rawls* elvének, mert a legszegényebb egyén helyzete javult, és megfelel a *populista* követelésnek, mert a rétegek közötti jövedelemkülönbségek csökkentek. A 2. helyzetből a 3. helyzetbe való átmenet az előzőhöz képest semmi újat nem adna.

Nézzük a 3. helyzetből történő elmozdulásokat! A 3. helyzet logikusabb kiinduló állapot mint az 1. helyzet, mivel ebben a legalacsonyabb az összjövedelem. A 3. helyzetből az 1. helyzetbe történő átmenet kielégíti az *utilitáriánusokat*, mert nő az összjövedelem; ám nem felel meg a *Pareto-kritériumnak* és a *rawlsi* elvnek, mert a legszegényebb egyén helyzete romlik, nem felel meg a *populista* követeléseknek sem, mert nőnek a jövedelem-differenciák. A 3. helyzetből a 2. helyzetbe be való elmozdulás elemzése hasonló eredményt adna, csak az arányok mások.

Milyen következtetéseket lehet levonni az eddigiek alapján az igazságos elosztás és a hatékonyság közötti viszonyra vonatkozóan? A *utilitáriánus*, a *Pareto*- és a *rawlsi* elvek egyike sem azonosítja az igazságosságot az egyenlősítő jövedelemelosztással, szemben a *populista* követelésekkel, amelynek logikus végiggondolásából végső soron ez következik. Mégis van azonban egy lényeges különbség a *Pareto*-elv és az összes többi elv között. Amint azt korábban láttuk, ha feladjuk az *összhasznok mérhetőségének és egyének közötti összehasonlíthatóság feltevését*, akkor azt kell megállapítanunk, hogy mind a *utilitáriánus*, mind pedig a *rawlsi* elv érvényesülése akkor valószínűbb, ha az egyenlő elosztás irányába történik elmozdulás. Ugyanez nem mondható el a *Pareto*-elvről, hiszen éppen az valószínűsíthető, hogy az ilyen irányú elmozdulás sérteni fogja az alapelvet, mert lesznek olyan rétegek (a viszonylag gazdagabbak), amelyek rosszabbul járnak. Ilyen értelemben tehát fennáll a két alapelv gyakorlati alkalmazása közötti ellentmondás, vagy másképpen az *átváltás* az igazságosság és a hatékonyság között.

A közgazdasági elmélet ezt az ellentmondást csak a hasznosságok mérhetőségének, illetve egyének közötti összemérhetőségének említett feltevése mellett tudná feloldani, ezt azonban a közgazdászok már régóta elvetették, helyettesítve azt a *fogyasztói preferenciarendezés* tételezésével, amely ennél sokkal kevésbé szigorú és könnyebben összeegyeztethető a valósággal. Nézzük most kissé részletesebben azt, hogy ha feladjuk ezt a feltevést, miképpen tudja kezelni a közgazdasági elmélet az igazságos elosztás és a hatékonyság dilemmáját!

A „szupertisztességes” elosztás elméletének a lényege

Az elmélet alaptételeit elsőként *Foley* [1967] fogalmazta meg, amelyet később *Pazner-Schmeidler* [1972] és [1978], *Kolm* [1972], valamint *Varian* [1974] és [1976] fejlesztett tovább olyan elméletté, amelynek segítségével elemezhetők a *méltányos elosztás* (*equity*)

gazdaságpolitikai problémái a standard mikroökonómiai eszköztár keretei között. Az úgynevezett *szupertisztességes elosztás elméletét* (*superfairness theory*) végül Baumol [1986] öntötte egységes formába. A továbbiakban elsősorban Baumol gondolatmenetét követve próbálom meg egyszerűen összefoglalni az elmélet legfontosabb tételeit. Kizárólag a már megtermelt fogyasztási javak elosztásával foglalkozunk, és röviden áttekintjük az elmélettel szemben megfogalmazható kritikai észrevételeket.

*Egy elosztás akkor nevezhető (nem szigorúan) szupertisztességesnek, ha a résztvevők mindegyike a saját részét részesíti előnyben bármely más egyén részesedésével szemben, azaz egyik részt vevő csoport sem irigy a másikra.*⁵ A definíció lényegét érzékeltethetjük a torta tisztességes felszeletelésének jól ismert példáján. A legegyszerűbb esetben két személy osztozik a tortán, az egyik vágja fel, a másik pedig választ.⁶ A józan ész által diktált megoldás szerint az egyik úgy szeli fel a tortát, hogy egyik szelet se legyen számára elfogadhatatlanul kicsi. A szupertisztességes megoldás első látásra meglepőbb, de ugyanilyen triviális. A (szigorúan) szupertisztességes megoldást akkor lehet értelmezni, ha a torta nem homogén és/vagy a felek értékelése (ízlése) nem azonos. Tegyük fel, hogy a szeletelő szerint a két rész azonos, de a választó ezt nem így látja. Ebben az esetben a szeletelő a torta felét kapja (legalábbis ő úgy hiszi), és a választó saját értékelése szerint pedig több mint a felét.

Sokkal inkább plauzibilis az az eset, amikor mindkét fél úgy látja, hogy a torta nem homogén – mondjuk, az egyik oldalon több a mandula, míg a másikon több a mazsola. A választóról közismert, hogy jobban szereti a mandulát, míg a szeletelő a mazsolát kedveli. Ebben az esetben a szeletelő nyilván arra fog törekedni, hogy a torta egyik felén valamivel több mazsola legyen. Ilyen módon mindkét fél vélheti úgy az osztozkodás végén, hogy a tortához kapcsolható összhasonból több mint a fele jutott neki. Ebben az esetben az elosztás szigorúan szupertisztességes.

Egy adott n elemű jószágghalmaz elosztásával kapcsolatosan akkor beszélhetünk irigységről, ha az egyik egyén szívesebben vette volna, ha a saját részesedésével szemben a másik egyénnek jutó részt kapta volna. E definíció segítségével újradefiniálhatjuk a tisztességes elvét. Egy elosztás akkor tisztességes, ha egyik érintett egyén részesedését sem irigylí egyetlen másik egyén sem. Egy elosztás akkor tekinthető szigorúan szupertisztességesnek, ha valamennyi érintett egyén a saját részesedését szigorúan előnyben részesíti bármely más egyénnek jutott részesedéssel szemben. A méltányosság illetén felfogását – Foley óta – az „irigységtől való mentesség elvének” (*envy-free principal*) nevezzük.

Lássunk ismét egy példát! Van n fajta tökéletesen osztható jószágfajtánk, amelyet m számú azonos ízlésű egyén között kell elosztani. Tegyük fel, hogy kezdetben mindenki pontosan $1/m$ -ed részt kap minden jószágfajtából. Ez az elosztás nyilvánvalóan tisztességes, mivel senki sem részesítené előnyben valamely más egyén azonos részesedését. Ha az egyének szabadon cserélhetnek egymás között, és az ízlések különbözők, akkor általában valószínű, hogy néhány csereaktusra sor fog kerülni, aminek következtében egyesek részesedése bizonyos áruajtákból csökkenni, más áruajtákból viszont nőni fog. Hogyan érhető el, hogy a cserék után kialakuló új elosztási helyzet senkiből ne váltson ki irigységet?

Varian [1976] a következő választ adja. Tegyük fel, hogy csak két termékünk és két-féle ízlésű embercsoportunk van, az egyik a mazsolát, a másik pedig a mandulát szereti, amelyből kezdetben mindenkinek egyenlő nagyságú részesedése van. Ha most egy mandulakedvelő és egy mazsolakedvelő találkozik, akkor nyilván kölcsönösen előnyös cserét bonyolíthatnak le, ám arra nincs garancia, hogy minden egyes mandulakedvelő hasonló

⁵ Varian ezt az elvet *méltányosnak* nevezi, mert a *tisztességes* kifejezést arra az esetre tartja fenn, ha az elosztás egy időben méltányos és Pareto-optimális.

⁶ A problémának természetesen régóta ismeretes az n személy esetére érvényes megoldása is, lásd Steinhaus [1948].

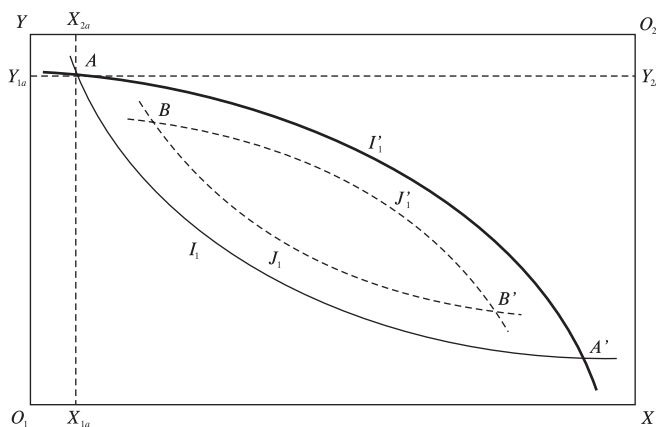
cserét bonyolíthatasson le minden egyes mazsolakedvelővel. A kialakuló új helyzet ezért – bár a Pareto-javítás kritériumának megfelel – irigységet fog kiváltani azon mazsola-, illetve mandulakedvelők részéről, akiknek nem lesz lehetőségük hasonló cserére.

A helyzet megoldása kézenfekvő, ha a fentebb említett partikuláris, esetleges cserék helyett a ténylegesen kicserélésre kerülő áruajták köre és mennyisége *versenyző piac* feltételei között alakul ki. Tegyük fel, hogy az egyik mandulakedvelő 2 egység mazsolát ajánl fel 2 egység manduláért cserébe egy mazsolakedvelőnek. Ám mindketten hajlandók mással üzletet kötni, ha ennél számukra kedvezőbb ajánlatot kapnak. Ha tehát valaki más mondjuk 3 egység mazsolát lesz hajlandó átadni 2 egység manduláért, akkor a mazsolakedvelő az első ajánlatot tevő helyett másodikkal fog üzletelni, hacsak ennél jobb ajánlat nem lesz. Hasonló logikát alkalmazhatunk a mazsolakedvelőkre nézve is. Tegyük fel, hogy a 3 mazsola = 2 mandula ajánlatnál jobb nem érkezik, ez lesz az egyensúlyi *piaci ár*. Az új helyzet most nemcsak Pareto-javítást jelent, hanem tisztességes is, mert senki sem fogja irigyelni a másik részesedését, ugyanis akkor a piaci ártól eltérő ajánlatot tettek volna. A végső soron kialakuló elosztás szupertisztességes, mert a cserében részt nem vevők egyike sem preferálná egyik cserében résztvevő részesedését sem a sajátjával szemben, a cserében résztvevők pedig jobb helyzetbe kerültek. Tehát az adott feltevések (eltérő ízlések, nem homogén termékfajták, a csere lehetőségének megléte) mellett létezik olyan elosztás, amely az egyenlő elosztáshoz képest (szuper)tisztességes.

3. ábra

A szupertisztességes elvénél grafikus ábrázolása

A tisztességes határvonal pontjainak képzése

Adott és rögzített mennyiségű jóságok feltevése esetén alkalmazhatjuk az Edgeworth-diagram módszerét. Ennek megfelelően feltesszük, hogy két személy (1. és 2.), valamint két jóságfajta (X és Y) szerepel a játékunkban. Először értelmezzük az irigységet kiváltó elosztási kombinációkat az 1. személy szempontjából. Legyen I_1 az 1. személy egy tetszőleges közömbösségi görbéje. Most rajzoljuk fel *ugyanazt a közömbösségi görbét* a 2. személy nézőpontját kifejezni hívatott módon, vagyis a 180 fokkal szembefordítva, I_1 tükörképeként és jelöljük ezt I_1' -vel. Ez utóbbi görbe tehát nem a 2. személy közömbösségi görbéje, hanem az 1.-é, csak most a 2. szerepében. Számunkra most csak a két, egymással szembefordított közömbösségi görbe metszéspontjai az érdekesek. Mit is fejeznek ki ezek a metszéspontok?

A 3. ábrán az A -val jelölt ponthoz tartozó elosztási kombinációban az 1. személy

részesedése $A_1 = (O_1 X_{1a}; O_1 Y_{1a})$, míg a 2. személy részesedése $A_2 = (O_2 X_{2a}; O_2 Y_{2a})$. Az A pont – amelyhez ezek a részesedések tartoznak – mind az I_1 , mind pedig annak tükörképén, az I_1' -n rajta van, amely az 1. személy *ugyanazon közömbösségi görbéjének* kétféle ábrázolása, igaz tehát, hogy az 1. személy közömbös a két részesedés között. Ugyanez igaz a másik metszéspontra, azaz A' -re is. E két pont által ábrázolt elosztási kombinációk tehát az 1. személy részéről nem fognak irigységet kiváltani. Hasonló módszerrel az 1. személy további, tetszőleges számú közömbösségi görbéjére megrajzolhatjuk a tükörképét, és új módon további, tetszőleges számú pontokat kapunk, amelyek az 1. személy részéről irigységet nem kiváltó kombinációkat adnak. Ha a kapott pontokat összekötjük, akkor megkapjuk az 1. személy úgynevezett *tisztességességi határvonalát* (*fairness boundary*). A tisztességességi határvonal kétféle elosztási kombinációcsoportot választ el egymástól: azokat, amelyeket az 1. személy tisztességtelennek tartana azoktól, amelyeket „több mint” tisztességesnek. Baumol megfogalmazását követve mondhatjuk, hogy *a határvonalon lévő kombinációk még éppen tisztességesek*.

A tisztességességi határvonal néhány tulajdonsága⁷

Tegyük fel szokás szerint, hogy a preferenciarendezés (a hasznossági függvény) folytonos, kizárólag a jóságok mennyiségeitől függenek, és nincs telítettségi pont. Az elemzés szempontjából elsősorban a következő tulajdonságokat kell felsorolnunk:

- a) a tisztességességi határvonal átmegy az Edgeworth-négyszög középpontján,
- b) a középponttól balra lévő szakasza inverz tükörképe a középponttól jobbra lévő szakasznak,
- c) a határvonal meredeksége mindenhol negatív (a bizonyítást lásd Baumol [1987] 23. o.).
- d) a tisztességességi határvonal eléri az Edgeworth-négyszög széleit,
- e) a tisztességességi határvonal szükségszerűen létezik (uo. 24. o.).

Tegyük fel, hogy valamennyi hasznossági függvény differenciálható, az origóra konvex közömbösségi görbékkel rendelkező és monoton.⁸ Az Edgeworth-négyszög egyenlő elosztást kifejező középpontjában bármely egyén tisztességességi határvonala érinti az ugyanezen a ponton átmenő közömbösségi görbéjét, következésképpen *az egyenlő elosztás mindig preferált bármely éppen tisztességes elosztással szemben*.⁹ Ezt a tulajdonságot ábrázoltuk a 4. ábrán. A határvonal valamennyi pontja úgy jön létre, hogy vesszük egy közömbösségi görbe és inverz tükörképének a metszéspontjait. Ám nem mindegyik közömbösségi görbe inverz tükörképe „fér bele” az Edgeworth-négyszögbe, csak azoké, amelyek a középpont alatt húzódnak meg. A középpont feletti közömbösségi görbéknek az Edgeworth-négyszögön belül nincs metszéspontjuk az inverz tükörképükkel, és emiatt nincs közös pontjuk a határvonallal sem. A középpont alatt húzódó és konvex közömbösségi görbéknek a ponttól balra felfelé és jobbra lefelé is lesz metszéspontjuk a saját konkáv inverzükkel. Minden ilyen görbe tehát két pontot generál a határvonalon. Csak egyetlen olyan közömbösségi görbe lesz, amely csak egy pontot generál, ez pedig az, amely átmegy a középponton, és így csak a középpont lesz közös pontja a saját inverzével.

Ez a tulajdonság lényegében azt jelenti, hogy az egyenlő elosztástól különböző bár-

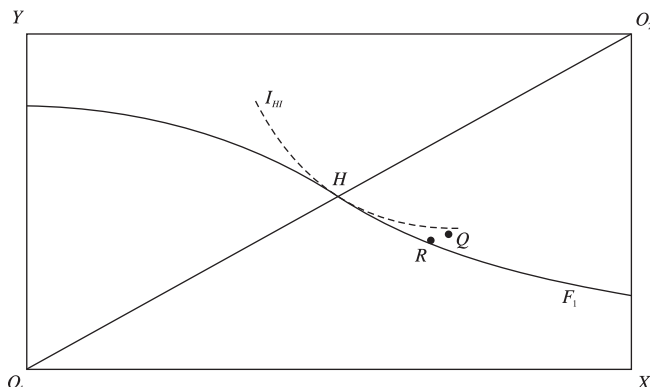
⁷ A következőkben a határgörbe néhány olyan tulajdonságáról lesz szó, amelyeknek a későbbiekben jelentősége lesz. Az állítások bizonyításait nem minden esetben közöljük, de az érdeklődő Olvasó az irodalmi hivatkozás alapján utánanézhet.

⁸ Az itt használt mikroökonómiai fogalmak definícióiról lásd Varian [1992], illetőleg magyar nyelven Zalai [1989], vagy Varian [1991]

⁹ A tétel bizonyítását elsőként Kolm [1972] adta meg a kétszemélyes szituációra, amelyet később Crawford [1977] fejlesztett tovább.

4. ábra

Az egyenlő elosztás és egy marginálisnál tisztességesebb elosztás összehasonlítása
jóléti szempontból

mely éppen tisztességes elosztást kifejező pont kisebb hasznosságot ad egy személynek, mint amekkorát az egyenlő elosztásból nyerhet. Hogyan magyarázható akkor, hogy a határvonalon elhelyezkedő nem középponti elosztások ugyanúgy tisztességesek számára, mint a magasabb hasznosságot adó egyenlő elosztás? A tisztességességi határvonal pontjaiban az 1. személynek közömbös, hogy az adott elosztási kombinációban a saját részét vagy a 2. személy részesedését kapja, mert mindkettő egyforma nagyságú hasznosságot adna számára. Vagyis *a tisztességi határvonalban különböző hasznosságú elosztási kombinációk helyezkednek el*, amelyek között ebből – azaz a tisztességességi – szempontból nem tud különbséget tenni. Ebből a szempontból csak a határvonalon elhelyezkedő és az azon kívüli pontok között tud különbséget tenni. A határvonal alatti elosztások tisztességtelenek, a vonal felettiek pedig tisztességesebbek az 1. személy számára, mint az egyenlő elosztás.

Hasonítsuk most össze ebből a szempontból a H és a Q pontokat! A Q az egyenlő elosztásnál *kisebb* hasznosságot kínál az 1. személy számára, mint a H , hiszen a H -n átmenő közömbösségi görbe *alatt* helyezkedik el, mégis, tisztességességi szempontból kívánatosabb számára, mint a magasabb hasznót adó H . Mi lehet ennek a magyarázata? Világos, hogy az 1. személy a 2. személy Q -hoz tartozó részesedését tartja jobbnak a saját Q -hoz tartozó részesedésével szemben. De miért fogadja el ezt inkább, mint a magasabb hasznót kínáló H -t? Azért, mert bár a *saját* H részesedését kevésbé szeretné, mint a *saját* Q részesedését, ám a *másik személy* Q részesedését még ennél is kevesebbre értékeli! A saját H részesedését hasonlítja össze a másik személy Q részesedésével! Vagyis, az 1. személy úgy gondolja, hogy a Q pontban jobb az elosztási pozíciója a 2. személyhez viszonyítva, mint H -ban. Úgy is kifejezhetnénk a helyzetet, hogy a H pontban az 1. személy sem nem irigyli, sem nem sajnálja a 2. személyt, a Q pontban viszont sajnálná őt. Jogosan merül fel a kérdés, hogy van-e értelme a szupertisztességesség fogalmának, ha ilyen nyilvánvalóan épít arra, ahogyan az emberek a saját helyzetüket a másikéhoz viszonyítva értékelik, és nem pedig a saját alternatív helyzetükhöz.

Mielőtt válaszolnánk erre a kérdésre, meg kell jegyeznünk, hogy miközben az 1. személy Q pontban alacsonyabb összhasznú görbére kerül, addig a fordítottja igaz a 2. személyre nézve, aki viszont magasabb összhasznú görbére kerülne Q -ban, mint H -ban. Hogyan lehet tisztességes egy olyan elosztásváltozás, amely az 1. személyt rosszabb, a 2.-at jobb helyzetbe hozza? Miért nem ébred fel az irigység az 1. személyben a 2. iránt? Baumol a következő példán mutatja be ezt a helyzetet (lásd Baumol [1987]). A kétszemé-

lyes és kéttermékes játékokban *Szegény* kedveli a gint, míg *Gazdag* a cukorkát. Rendelkezésre áll 200 üveg gin és 200 kiló cukorka. Az egyenlő elosztási kombinációban (*H*) mindketten e mennyiségek felét kapják. Tegyük fel, hogy a *Szegény* közömbös a *H* és egy másik kosár – jelöljük *R*-rel – között, amely utóbbi 120 üveg gin és 0 kiló cukorkát tartalmaz. Az *R*-hez tartozó elosztási kombinációban neki jutó mennyiségeket – azaz, 80 üveg gin és 200 kiló cukorkát – viszont a *Gazdag* sokkal inkább preferálná, mint *H*-ban a saját részét, azaz 100 üveg gin és 100 kiló cukorkát. Ha most a *Szegény*nek ajánlanánk 115 üveg gin és 0 kiló cukorkát (ez felelhetne meg, mondjuk *Q*-nak), akkor ez a *H*-hoz képest alacsonyabb összhasznot adna neki. Ha azonban a *Gazdag* szeletelné így a „tortát”, a *Szegény* biztos, hogy nem a 85 üveg gin és a 200 kiló cukorkát tartalmazó csomagrészt választaná. A *Szegény* tehát nem fogja irigyelni a *Gazdag*nak jutó új kosarat, sőt sajnálná, hogy annyi cukorkát kell fogyasztania gin helyett.

Nem arról van tehát szó, hogy a *Szegény* a *H* kombináció helyett választaná *Q*-t, hanem arról, hogy míg a *H*-t „csak” éppen tartaná tisztességesnek, *Q*-t ennél nagyobb mértékben. Vagyis ez nem azt jelenti, hogy a két kombináció közül *Q*-t választaná, hanem azt, hogy ha csak *Q*-t választhatná, akkor ezt kevésbé tartaná maga számára tisztességesebbnek, mint a *H*-t. Vagyis, a *Szegény* belekényszerül *Q* választásába, például azért, mert *H* számára nem érhető el. Itt az ideje, hogy megkülönböztessünk néhány egymástól eltérő tartamú tisztességességi fogalmakat.

Szupertisztességesség a fogyasztási javak, a vagyon, valamint a lehetőségek elosztásában

A fenti példában a *Szegény* a *Q*-hoz, illetőleg a *H*-hoz tartozó két fogyasztásijószág-kombinációt veti össze, és ennek eredményeképpen egyik esetben sem irigyli a *Gazdag*nak jutott jószágkombinációt. Ami nem jelenti azt, hogy nem irigyelhetné a *Gazdag* vagyonát. A szupertisztességesség fogalmában korábban jelzett paradoxon mögött tehát valóban az húzódik meg, hogy mindeddig csak a fogyasztási javakra zártuk ki az irigységet, nem pedig a gazdagságra vagy a jóléti szintre.

Varian [1976] vezette be a szupertisztesség értelmezését a lehetőségekre vonatkozóan. Az általa javasolt kritérium szerint, az érintett felek egyike sem rendelkezhet akkora jövedelemmel, hogy megengedhetné magának olyan jószágkosár megvételét, amelyet bárki más irigyelne tőle. Ez azt jelentené, hogy a fogyasztási kosarakra vonatkozó irigység hiánya egyben a jóléti színvonalra vonatkozó irigységet is kizárná. Ez a helyzet azonban csak szigorú feltételek között jöhet létre. Varian azt is bemutatta, hogy ha a népesség száma elég nagy, és az ízlések két szomszéd között csak kismértékben különböznek egymástól, akkor kizárólag egyenlő jövedelemelosztás mellett egyeztethető össze egy időben a Pareto-hatékonyság és a szupertisztességesség elvével. Ha ugyanis az egyik fogyasztónak valamivel magasabb jövedelme lenne, mint a szomszédjának, akkor valószínűleg olyan kosarat választana, amelyet a szomszéd irigyelne, hiszen majdnem azonos ízlésük van.

Eddig csak az 1. személy preferenciáit ábrázoltuk az Edgeworth-négyszög segítségével. Most nézzük meg, miként fest, ha a 2. személy tisztességességi határvonalát is berajzoljuk! Az 5. ábrán látható, hogy a szupertisztességes megoldás miképpen jöhet létre. Továbbra is feltételezve, hogy egyik személy sem érheti el telítettséget, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

- minden olyan pont, amely az 1. személy tisztességességi határvonala fölött van, számára több, mint tisztesség;

- hasonlóképpen, minden olyan pont, amely a 2. személy tisztességeségi határvonala *alatt* helyezkedik el, számára az éppen tisztességesnél nagyobb mértékben tisztességes;
- következésképpen minden olyan pont, amely az 1. személy határvonala *fölött* és a 2. határvonala *alatt* található, *szigorúan szupertisztességes tartománynak* minősíthető.

Ha a két határvonal között meghúzódo területet vesszük szemügyre, akkor először is azt kell meglátnunk, hogy a szupertisztességes tartomány szükségszerűen magában foglalja a középpontot, bár általában nem szimmetrikusan helyezkedik el a középpont körül. Jól látható ugyanakkor az, hogy a tartományok elkülönülhetnek egymástól, és kiterjedhetnek a tengelyeken lévő pontokra is.

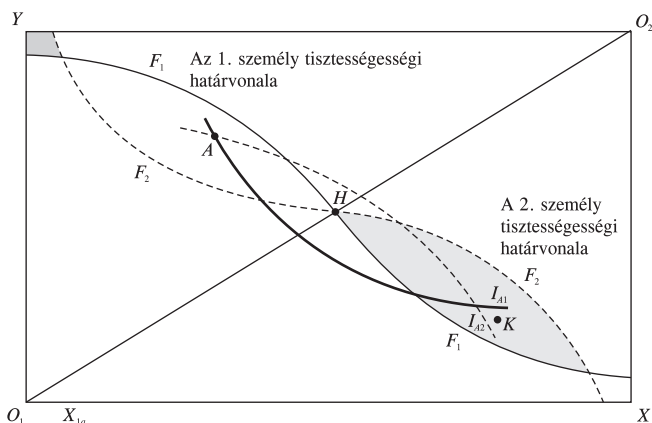
Ha mindkét személy azonos preferenciákkal rendelkezik, akkor a tisztességeségi határvonaluk egybeesnek, ezért nem lesz olyan pont, amely a két görbe közé esik, így nem beszélhetünk szupertisztességes tartományról sem.¹⁰ Ebből a tulajdonságból következően a preferenciák különbözősége szükséges feltétele a szigorúan szupertisztességes kombinációk létezésének.¹¹

Szupertisztességeség, Pareto-javítás és Pareto-hatékonyság

A szupertisztességeség, a Pareto-javítás és a Pareto-hatékonyság között számos kapcsolat létezik. Egy K szigorúan szupertisztességes elosztási pont ugyanakkor lehet szigorúan Pareto-inferior egy másik A elosztáshoz képest, amelyet mindegyik résztvevő tisztességtelennek tart (Philpotts [1983]). Másképpen: *lehetséges, hogy egy A elosztást minden résztvevő előnyben részesít egy szigorúan szupertisztességes K ponthoz képest*. E tulajdonság bizonyításához elegendő egyetlen példát találnunk. Tekintsük ismét az 5. ábrát! A K pont a szigorúan szupertisztességes tartományban, ám egyben mindkét személynek az A ponton átmenő közömbösségi görbéi *alatt* helyezkedik el. Ez a tulajdonság lényegé-

5. ábra

A szupertisztességes elosztás tartományai

¹⁰ Ha A kombináció az 1. személy tisztességeségi határvonalán fekszik, akkor számára közömbös az A_1 kosár és annak komplementere, az A_2 kosár tartalma. Mivel azonban preferenciáik azonosak, ugyanez igaz a 2. személyre is, vagyis az A kosárnak egyben az ő határvonalán is rajta kell lennie.

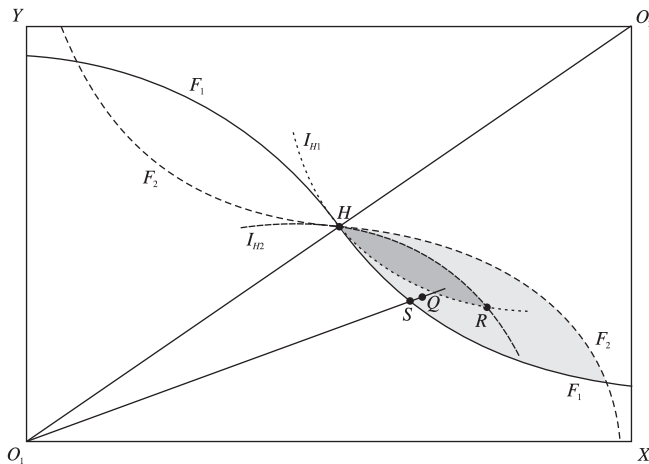
¹¹ Nem kell túlságosan szigorú feltételeket megszabnunk ahhoz, hogy ebből a tulajdonságból egyenesen következzen a szupertisztességes kombinációk létezésének szükségszerűsége.

ben azt fejezi ki, hogy a Pareto-hatékonysági kritérium teljesülése nem szükségszerűen jár együtt az ettől függetlenül meghatározott tisztességeségi kritérium teljesülésével.

Ha feltételezzük a hasznossági függvények kvázikonkáv jellegét,¹² akkor láttuk, hogy minden egyén előnyben részesíti az egyenlő elosztást a tisztességeségi határvonal bármely más pontjához képest. Következésképpen, valamennyi olyan pont, amelyet előnyben részesítene az egyenlő elosztáshoz képest, a határvonal felett helyezkedik el, vagyis az adott egyén szempontjából az éppen tisztességesnél előnyösebbnek kell lennie. A felsorolt feltételek megléte esetén, valamint ha az egyenlő elosztás nem Pareto-optimális, akkor *léteznie kell a szupertisztességes pontok egy halmazának, és ezek közül az egyenlő elosztási pont lesz az egyetlen, amely a tisztességeségi határvonalakon fekszik* (lásd Kolm [1973]). A most megfogalmazott tulajdonságot láthatjuk a 6. ábrán. A világosabb szürke terület a szupertisztességes pontok halmaza. A korábbiak alapján tudjuk, hogy a határvonalakon fekvő pontok egyike sem jelent Pareto-javítást a H ponthoz képest, valamint hogy a H pontban mindkét személy egy-egy közömbösségi görbéje érinti az adott személy tisztességeségi határvonalát. Következtetésképpen, a két érintő közömbösségi görbe által határolt terület lesz azon pontok halmaza, amelyek szupertisztességesek és egyben Pareto-javítást jelentenek az egyenlő elosztáshoz képest. Kérdés, hogy vajon ezek közül a pontok közül valamilyen módon meghatározható-e Pareto-optimális pont?

6. ábra

A szupertisztességes és a super egyenlő pont tartományai

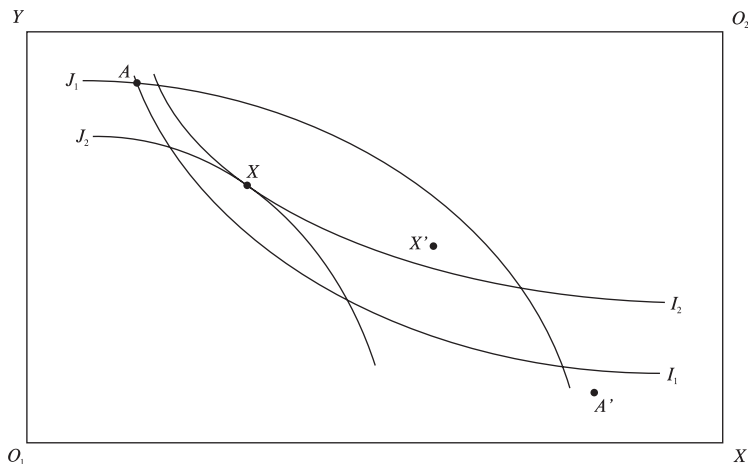
A kérdés megválaszolása előtt térjünk ki röviden Baumol egy további kategóriájára! Általában léteznek olyan szupertisztességes kombinációk, amelyek egyeseket jobb, másokat rosszabb helyzetbe hoznak az egyenlő elosztáshoz képest (a bizonyítást lásd Baumol [1987] 34–35. o.) Baumol szerint ez komoly mértékben kérdésessé teszi a szupertisztességeségi kritérium alkalmazhatóságát. Ezért olyan új kritérium bevezetését javasolja, amely megteremti a kapcsolatot a Pareto-optimalizálás alapelveivel. Egy elosztást *az egyenlőnél jobbnak (superequal)* nevezünk akkor, ha legalább akkora hasznossági szintet kínál minden szereplőnek, mint amekkorát az egyenlő elosztás.¹³ A 6. ábrán a sötétebb terület lesz az, amelyben az egyenlőnél jobb

¹² Egy függvény akkor kvázikonkáv, ha bármely λ valós számra az $\{x: f(x) \geq \lambda\}$ halmaz konvex (vö. Ostaszewski [1994] 193. o.).

¹³ Ez a definíció lényegében megegyezik azzal, amit korábban Pazner–Schmeidler [1978] javasoltak.

7. ábra

A Pareto-optimum és a szupertisztességesség ellentmondása

pontok halmaza helyezkedik el. Ezzel *Baumol feloldotta a méltányosság és a hatékonyság szokásszerűen egymással szembeállított átváltásának problémáját.*

Ez a megoldás persze korántsem problémamentes. Az elmélet sarkalatos pontja egy olyan emberi érzéshez, az irigységhez tapad, amely John Stuart Mill szerint „a legutálatosabb antiszociális emberi szenvedély”,¹⁴ ezért valószínű, hogy ő – másokkal együtt – nem támogatott volna olyan közgazdasági elméletet, amely az irigység érzésére épül. Én inkább Baumollal értek egyet, és úgy tartom, hogy az irigység természetes emberi érzés olyan körülmények között, amelyben az egyéni képességeknek és teljesítményeknek olyan nagy szerepe van az emberek társadalmi megbecsülésében és ezen keresztül a társadalmi elismertségükben. Az irigységmentes elosztás elvének további nagy előnye, hogy a legtöbb esetben több értelme van, mint az egyenlő elosztás elvének.¹⁵

Már *Kolm* [1972] felhívta a figyelmet a méltányossági elmélet egy nyilvánvalóan hátrányos vonására: nem veszi figyelembe azt a tényt, hogy az élet minősége nagymértékben függ olyan tulajdonságoktól, amelyek nem ruházhatók át egyik emberről a másikra, ezért nem fejeződnek ki az egyének hasznossági függvényeiben. Emiatt az emberek még akkor is irigyelhetik egymás szépségét, okosságát, termetét, természetét stb., ha a javak elosztása egyébként méltányos. Ha ezekre a tulajdonságokra is ki akarnánk terjeszteni az elméletet, azt kapnánk, hogy az embereknek el kell csúfítani, butának kell tettetni magukat stb. az irigység elkerülése érdekében.

Az elmélet úgy kapcsolja össze a méltányosságot a Pareto-optimalitás elvével, hogy kiindul az egyenlő elosztás pontjából, amely nyilvánvalóan egyszerre szupertisztesség és Pareto-optimalis. *Feldman és Kirman* [1974] azonban két zavaró tényre hívja fel a figyelmet. Vegyünk ismét egy kétszereplős, kéttermékes modellt! 1. Ha a két fél az egyenlő elosztás pontjából indul el, és elmozdulnak az egyenlőnél jobb mag irányába, a csere eredményeként nem tisztesség pontba juthatnak el. 2. Ha a felek szupertisztesség

¹⁴ A fenti mondatrész inkább parafrázisa Millnek A szabadságról című kötet 4. fejezetében írottaknak, és nem szó szerinti idézet. (Vö. *Urmson* [1953] 35. o.)

¹⁵ Ha én az almát szeretem, te pedig a körtét, és kettőnknek van összesen egy körtéje és egy almája, az egyenlő elosztás (fél alma és fél körte mindkettőnknek) buta megoldás volna a méltányoshoz képest, amely szerint én kapnám az almát, te pedig a körtét.

ges (de nem az egyenlő) elosztási pontból indulnak el, és Pareto-optimális elmozdulás révén eljutnak egy versenyző egyensúlyi állapotba, az új helyzet lehet tisztességtelen, mert irigységet vált ki a felekből. Ez utóbbi esetet ábrázoltuk a 7. ábrán.

A 7. ábrán az A pont reprezentálja a kiindulópontot, míg az A' pont ennek egyszerű tükrözéséből adódik, vagyis azt a helyzetet mutatja, mintha a két fél az A -ban birtokolt készleteit egyszerűen kicserélné egymással. Mivel az A' mindkét fél A -n átmenő közömbösségi görbéje alatt helyezkedik el, az A nyilván tisztességes elosztást tükröz, hiszen ekkor egyik sem irigylő a másik jószágkombinációját. Az X kifejez egy lehetséges Pareto-optimális elosztást, hiszen ebben a pontban a két fél egy-egy közömbösségi görbéje éppen érinti egymást. Az X -be történő elmozdulás következtében mindkét fél jobb helyzetbe kerülne, hiszen mindketten magasabb közömbösségi görbére kerülnének. Meglepő azonban, hogy az X elosztás nem szupertisztességes. Ha ugyanis a két fél kicserélné a jószágkombinációit egymással, lásd az X' pontot, akkor bár a 2. szereplő alacsonyabb közömbösségi görbére kerülne, mint volt az X pontban, az 1. szereplő mégis irigyelné őt, hiszen az X' által az 1. szereplő magasabb közömbösségi görbére kerülne, mint volt az X pontban.

Alkalmazási lehetőségek

A szupertisztességességi elmélet alapkategóriáinak, illetőleg a közöttük lévő kapcsolatok áttekintése után hangsúlyozni kell, hogy a leírtak a szupertisztességesség, illetőleg az irigység fogyasztási jószágkosarakra értelmezett felfogása mellett érvényesek, ám – amint azt korábban már említettük – az emberek nemcsak egymás fogyasztására, hanem jövedelmére, vagyonára, illetőleg jóléti szintjére is irigykedhetnek. Az elmélet egyik lehetséges kiterjesztési iránya éppen ebben rejlik. Ezen az úton azonban óhatatlanul be kell vonni a fogyasztási javak termelését, illetőleg termelési lehetőségeit is a vizsgálatba. A termelésre kiterjesztett szupertisztességességi kritérium magában foglalja a szabadidő és a munkavégzés közötti választás, valamint a különböző munkafajták eltérő jövedelemtermelő képességével kapcsolatos választási lehetőségek problémáit is.

Baumol a probléma filozófiai vonatkozásaival szándékosan nem foglalkozott. Mindössze annyit tartott szükségesnek megjegyezni, hogy „a szupertisztességesség tétele mögött túlnyomó részben hasonló értékítéletek húzódnak meg, mint amilyenek a *standard jóléti elmélet*, illetőleg az *allokációs hatékonyság* elméletei mögött”. (Baumol [1987] 18. o.) Mire is gondolhatott? Nyilvánvalóan arra, hogy a standard mikroökonómia csak akkor képes bármilyen állítást megfogalmazni az elosztás méltányosságáról, illetve tisztességességéről, ha közben nem lépi át annak „értékelméleti kereteit”. A baumoli elmélet olyan megoldást kínál, amely nem fogalmaz meg a Pareto-optimalitás kritériumától eltérő megközelítést. E szerint a döntés alanyainak preferenciái számítanak, és csak azok számítanak. Fontos azt is leszögezni, hogy az analízis nem igényli a hasznosság személyek közötti összevetését. A szupertisztességesség problémája az említett értékelméleti kereteken belül marad, mert az erőforrások, illetve a termékek elosztását kizárólag a döntések által érintett egyének preferenciájának vizsgálatával elemzi, és nincs szüksége semmiféle külső döntőbíró bevonására annak megállapítására, hogy mi „igazságos és méltányos”.

A méltányos elosztás ismertett elméletének számos alkalmazási területe alakult ki, amelyeken jó néhány érdekes eredmény is született. A hetvenes években Freeman [1972], Dorfman [1977], valamint Dorfman–Snow [1975] már felhasználták az irigységtől való mentesség elvét a környezeti károk áldozatainak tisztességes kompenzációjának meghatározásához, Littlechild [1970] a csúcsidős és azon kívüli árképzésre a telefonszolgáltatások árképzésében, Baumol [1986] pedig az igen szűkösen rendelkezésre álló erőforrások méltányos árszínvonalának meghatározásához, illetve a szűkös fogyasztási javak elosztá-

sának problémájára. Az elmélet további három fontosabb alkalmazási területe 1. a tisztességes bérszínvonal és bérarányok (*Phelps* [1973], *Ulph* [1978]); ezzel részben összefüggésben: 2. az adózás mértéke (*Varian* [1980], *Shehinski* [1972], *Ordover és Phelps* [1979] és *Mirrlees* [1971]); 3. a közszolgáltatások árképzési problémái (*Falhaber–Levinson* [1981], *Loehman–Whinston* [1971] és [1974]).

Záró megjegyzések

Tanulmányomban az igazságos és hatékony erőforrás-elosztás dilemmájának elméleti kezeléséhez próbáltam hozzájárulni. Az igazságosság kritériumára vonatkozóan nincs olyan konszenzus a közgazdászok között, mint amilyen a hatékonyságra vonatkozóan létezik, de az sem igaz, hogy ez a problémakör teljes mértékben kívül maradna a közgazdaságtan látókörén. A szakirodalom áttekintése során sokféle és egymásnak többnyire ellentmondó elv fogalmazódott meg, amelyek közül mindenképpen érdemes kiemelni a utilitáriánus, ezen belül is a rawlsi alapelvet. A társadalmi összhaszon növelése, illetőleg a legszegényebb réteg helyzetének javítása olyan elvek, amelyek összevethetők a Pareto-optimalitás kritériumával. Az összevetés azonban csak akkor ad egyértelmű eredményt, ha olyan feltevésekkel élünk (a hasznosság mérhetősége és egyének közötti összehasonlíthatósága), amelyeket a közgazdaságtan már régen elvetett. E nélkül viszont csak egy közelítő megoldás marad a utilitáriánus optimumra, amely szerint az egyenlősítő jövedelemelosztás irányában kell elmozdulni. Ez pedig, mint általános alapelv, ellentmond a hatékonyság paretoi kritériumának.

Az igazságosság és a hatékonyság között világos és egyértelmű viszonyt teremt Foley *irigységmentesség* elvének bevezetése a közgazdaságtanba. Az ezen az alapon megfogalmazott szupertisztességes elosztási pontok egyértelmű viszonyba hozhatók a Pareto-optimalis kombinációkkal. Belátható, hogy létezik olyan halmaz, amely mindkét kritériumnak megfelel, és különbözik az egyenlő elosztás helyzetétől. Nem igaz, hogy csak az egyenlő elosztás lehet egyszerre hatékony és igazságos, hanem meghatározható az ettől különböző, úgynevezett egyenlőnél jobb pontok halmaza, amely nemcsak hatékonyabb, hanem igazságosabb (szupertisztességesebb) is az egyenlő elosztásnál. Ennyiben tehát Baumolnak valóban sikerült feloldani az igazságosság és a hatékonyság közötti ellentmondást, és megmutatni, hogy közöttük az átváltás nem mindig szükségszerű, a két értékelv nem feltétlenül kerül szembe egymással.

Hivatkozások

- BAUMOL, W. J. [1986]: Superfairness. Application and Theory. The MIT Press, Cambridge, MA.
 BUCHANAN, A. [1985]: Ethics, Efficiency and Market. Clarendon Press, Oxford.
 CRAWFORD, V. P. [1977]: A Game of Fair Division. Review of Economic Studies, 44, június.
 DORMAN, R. [1977]: Incidence of the Benefits and Costs of Environmental Programs. American Economic Review, 67, február.
 DORFMAN, N. S. – SNOW, A. [1975]: Who Will Pay for Pollution Control? – The Distribution by Income of the Burden of the National Environment Protection Program, 1972–1980. National Tax Journal, 28, március.
 FAULHABER, G. R. – LEVINSON, S. B. [1981]: Subsidy-Free Prices and Anonymous Equity. American Economic Review, 71, december, 1083–1091. o.
 FELDMAN, A. – KIRMAN, A. [1974]: Fairness and Envy. American Economic Review, 64 december, 995–1005. o.

- FOLEY, D. [1967]: Resource Allocation and the Public Sector. *Yale Economic Essays*, 7, tavasz, 45–98. o.
- FREEMAN, A. M. [1972]: The Distribution of Environmental Quality. Megjelent: *Kneese A. – Bower, B.* (szerk.): *Environmental Quality Analysis. Theory and Method in the Social Sciences*. The John Hopkins Press, Baltimore.
- KOLM, S.-C. [1972]: Justice et Équité, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Párizs.
- KOLM, S.-C. [1973]: Super-Équité. *Kyklos*, 26(4).
- KUHN, H. [1967]: On Games of Fair Division. Megjelent: *Shubik, M.* (szerk.): *Essays in Mathematical Economics in Honor of Oskar Morgenstein*, Princeton University Press, 29–37. o.
- LITTLECHILD, S. P. [1970]: Peak-Load Pricing of Telephone Calls. *The Bell Journal of Economics and Management Science*, 1, ősz.
- LOEHMAN, E.–WHINSTON, A. [1971]: A New Theory of Pricing and Decision Making for Public Investment. *Bell Journal of Economic*, ősz.
- LOEHMAN, E.–WHINSTON, A. [1974]: An Axiomatic Approach to Cost Allocations for Public Investments. *Public Finance Quarterly*, április.
- MIRRELES, J. A. [1971]: An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. *Review of Economic Studies*, 38, április.
- ORDOVER, J. A.–PHELPS, E. S. [1979]: The Concept of Optimal Taxation in the Overlapping-Generations Model of Capital and Wealth. *Journal of Public Economics*, 12, augusztus, 1–26. o.
- OSTASZEWSKI, A. [1994]: *Advanced Mathematical Methods*, LSE Series, Cambridge Univ. Press.
- PAZNER, E. A.–SCHMEIDLER, D. [1974]: A Difficulty in the Concept of Fairness. *Review of Economic Studies*, 41, július, 441–443. o.
- PAZNER, E. A.–SCHMEIDLER, D. [1978]: Egalitarian-Equivalent Allocations. A New Concept of Economic Equity. *Quarterly Journal of Economics*, 92, (4), 1–45. o.
- PEN, J. [1971]: *Income Distribution*. Allen Lane, The Penguin Press, London.
- PHELPS, E. S. [1973]: Taxation of Wage Income for Economic Justice. *Quarterly Journal of Economics*, 87, augusztus.
- PHILPOTTS, G. [1983]: Applied Fairness Theory: Comment. *American Economic Review*, 73, december, 1157–1160. o.
- RAWLS, J. [1997]: *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ROTHSCHILD, K. W. [1993]: *Ethics and Economic Theory*, Brookfield, VE: Edward Elgar.
- SCHMEIDLER, D. –YAARI, M. E. [1971] *Fair Allocations*. Kiadatlan kézirat.
- SEN, A. K. [1973] *On Income Inequality*. Clarendon Press, Oxford.
- SEN, A. K. [1987]: *On Ethics and Economics*. Blackwell, Oxford.
- SHEHINSKI, E. [1972]: The Optimal Linear Income-Tax. *Review of Economic Studies*, 30, július.
- STEINHAUS, H. [1948]: The Problem of Fair Division. *Econometrica*, 16.
- TOBIN, J. [1952] A Survey of the Theory of Rationing. *Econometrica*, 20(4) október, 521–553. o.
- ULPH, D. [1978]: On Labor Supply and the Measurement of Inequality. *Journal of Economic Theory*, 19.
- URMSON, J. O. [1953]: The Interpretation of the Moral Philosophy of J. S. Mill. *Philosophical Quarterly*, 3, 33–39. o.
- VARIAN, H. [1974]: Equity, Envy and Efficiency. *Journal of Economic Theory*, 9, szeptember, 63–91. o.
- VARIAN, H. [1976]: Two Problems in the Theory of Fairness. *Journal of Public Economics*, 5, 249–260. o.
- VARIAN, H. [1980]: Redistributive Taxation as Social Insurance. *Journal of Public Economics*, 14.
- VARIAN, H. [1991]: Mikroökonómia középfokon. Egy modern megközelítés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- VARIAN, H. [1992] *Microeconomic Analysis*. Harmadik kiadás, Norton International, New York.
- ZAJAC, E. E. [1985] Perceived Economic Justice: the Example of Public Utility Regulation. Megjelent: *H. Peyton Young* (szerk.): *Cost Allocation: Methods, Principles and Applications*. North Holland, Amszterdam.
- ZALAI ERNŐ [1989] *Bevezetés a matematikai közgazdaságtanba*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.